

Ekologická spiritualita: cesta k Bohu skrze vztah k zemi a tělu

Jan Andryšek

The Ecological Spirituality: The Quest for God Through Relating to Earth and Body Ecology has been massively discussed in the last one hundred years and the debate has been impacting science and humanities, including theology. The world is finding a way back to itself while new spirituality is emerging. What is spiritual about ecology? The holistic approach to spirituality integrates the entire spectrum of life. Spirituality is now seen as working towards an integration of prayer and action. Ecospirituality unfolds this approach by rethinking the relation to the creation. Jay B. McDaniel develops the topic and opens with a provocative thesis: everyday profane activities are in fact deeply spiritual. Sallie McFague follows him and proposes the metaphor Body of God which offers a way to relate to God through relating to body and the physical. This article introduces main thoughts on ecological spirituality and offers a comparison of traditional spiritual and ecospiritual typology, along with the new outcome that it brings.

Význam tématu ekologie (z řeckého *οἶκος*) ve společnosti 21. století neustále roste. Ovlivňuje politické dění, život společenský i osobní, vědy přírodní i humanitní, a nepochybně tak i teologii. V rozdrobeném postmoderním světě se nečekaně objevuje jednotící metanarativ: společným domovem (*οἶκος*) celého stvoření je křehký svět kolem nás.

V tomto článku poukáži na nově rozkvetlý a relativně nezmapovaný směr ekologické spirituality, kterou nejen evangelické církve v posledních letech přijímají za svou. Po krátkém exkurzu o spiritualitě a holistickém přístupu k ní představím typologii spirituality podle Philipa Sheldraka a Jay B. McDaniela a v následné komparaci upozorním na opomíjené znaky duchovního rozměru, které integruje právě ekologická spiritualita. Na závěr poukáži na koncept Božího těla, ve kterém Sallie McFague hledá cestu k Bohu skrze vztah k tělu a světu.

Vzrůstající zájem křesťanských společenství o ekologii

Na jaře 2019 připravili pražský a chrudimský seniorát Českobratrské církve evangelické Společné dny mládeže v Čáslavi s duchovním programem na téma „Odpovědnost za stvoření“. Na ekologická témata promluvili přírodovědkyně z Ústavu pro životní prostředí PŘF UK Jana Esterlová a envi-

ronmentální teolog z Evangelické teologické fakulty UK Jan Zámečník, proběhl workshop ekologického skladování potravin s představením ekologického trendu *Zero waste* a byl promítnut film *Zoufalství a naděje*, otevírající témata ekologie a spirituality.¹

V létě téhož roku se v Praze uskutečnil festival TAKE CARE s aktuálním tématem „Vztah ke stvoření a životnímu prostředí“, který pořádala křesťanská ekumenická umělecká platforma *Karavana*. Záměrem pořadatelů bylo odpovědět na výzvu papeže Františka, který vyhlásil 1. září jako Světový den modliteb za péči o stvoření, a s pomocí umění a mezilidského setkávání obrátit pozornost publika k osobní zodpovědnosti za stav prostředí, ve kterém se lidstvo nachází.²

Ekologická sekce České křesťanské akademie pravidelně pořádá ekumenické bohoslužby za krajinu, kterým zpravidla předchází pouť přírodou a po bohoslužbě pokračují besedy na ekologická témata. Zajímavým projektem je i Ekumenická akademie, která si otvírání ekologických témat vytyčuje jako svůj hlavní cíl: „Prosazujeme alternativní přístupy při řešení současných ekonomických, sociálních a ekologických problémů a zároveň je přenášíme do praxe v podobě konkrétních projektů.“³

Na několika konkrétních případech jsem ukázal dnešní mimořádný zájem věřících o ekologická témata. Jak to všechno souvisí se spiritualitou? Albert Schweitzer ve své knize *Kultur und Ethik* píše: „Jsem život chtějící žít uprostřed života chtějícího žít.“⁴ Dnešní veřejnost i církve si ve světle globálních ekologických výzev stále více uvědomují důležitost promyšlené koexistence mezi lidskou společností a přírodou. Nejsme tu sami. Jsme součástí Božího stvoření. A prostupuje-li spiritualita celým lidským životem (je-li holistická), chceme žít duchovní život i skrze vztah s celým životem – se stvořením.

1 Chrudimský seniorát ČCE [online], [cit. 17.7.2020], dostupné z: <http://chrudimsky-seniorat.evangnet.cz/>.

2 Karavana, umělecká platforma [online], [cit. 17.7.2020], dostupné z: <https://karavana-site/>.

3 Ekumenická akademie [online], [cit. 17.7.2020], dostupné z: <https://ekumakad.cz/>.

4 Albert Schweitzer, *Zastánce kritického myšlení a úcty k životu*, spis: Kultura a etika, Praha: Vyšehrad, 1989, 284.

Spiritualita: život nesený Duchem

Přesto, že má pojem spiritualita svůj původ v křesťanství, je dnes používán i daleko za hranicemi křesťanství a prosákl do běžné neteologické řeči. V širším smyslu je laickou veřejností zpravidla spojován s vnitřním duchovním životem, osobnostním růstem, cestou za svým já, a to vše mimo tradiční náboženské instituce.⁵ Takové pochopení se pak bumerangovým efektem vrací i do křesťanského prostředí. Na místě jsou pak pokusy nově definovat křesťanskou spiritualitu.

Nový zákon, odkud také slovo *spiritualis* (řec. πνευματικός) pochází, chápe duchovní život (spiritualitu) jako život nesený Duchem (*Spiritus*). Protikladem takového života je život bez Ducha,⁶ nikoli život fyzický⁷ nebo materiální.⁸ Duchovní život je Boží dílo v člověku. Člověk však usiluje o spojení s Kristem, který dává ve vztahu k Otci Ducha.⁹ Takto můžeme vymezit křesťanskou spiritualitu.

Po druhém vatikánském koncilu získává spiritualita nově definovaný tvar. Dochází k definitivnímu popření dualismu dobrého nadpřirozeného duchovního života a špatného přirozeného každodenního života. Spiritualita je chápána jako ze své podstaty kolektivní. Není limitována na vnitřní život člověka, ale jsou integrovány všechny aspekty lidského života. Spiritualita se stává středem zájmu teologie a vzniká prostředí reflexe spirituality, které překračuje hranice různých náboženských tradic a stává se prostorem pro růst ekumeny.¹⁰

Řada současných badatelů křesťanské spirituality zastává holistický přístup – duchovní život podle nich integruje veškeré aspekty života. Spiritualita není pouze jedním elementem lidského života, ale naopak celým

5 Wikipedia, Spirituality [online], [cit. 17.7.2020], dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Spirituality>.

6 Philip Sheldrake, *Spirituality: A Brief History*, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013, 2.

7 Vliv novoplatonského dualismu na křesťanství vedl k nesprávnému pochopení slov apoštola Pavla o tělesném (Ř 8,5) jako odmítání tělesného. Naopak, židovsko-křesťanský pohled chápe tělesný svět jako dobré Boží stvoření.

8 Aleš Opatrný, *Evangelizace a víra*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2019, 31.

9 Michal Altrichter, *Krátké dějiny křesťanské spirituality*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2013, 8.

10 Sheldrake, *Spirituality*, 3.

životem neoddělitelně prostupuje. Samotný křesťanský duchovní život je dobře uchopitelný metaforou následování cesty Ježíše Krista.¹¹

Jakkoli se může zdát holistický přístup zřejmý a dávno přijatý, lze i dnes v odborné literatuře pozorovat tendence exkluze spirituality z každodenního profánního života. Katolický teolog Aleš Opatrný představuje dva přístupy pochopení spirituálního rozměru člověka. První přístup chápe spiritualitu jako základ, který není tvořen aktivitami jedince, nýbrž aktivní výkon na takovém základu stojí. Druhý přístup chápe spirituální rozměr jako to těžko pojmenovatelné (tedy abstrakce), co do plnosti života chybí.¹² Pochopení spirituality jako základu nebo nadstavby však vylučuje profánní aktivity z duchovního života.

Vhodnou profánně-inkluzivní definici spirituality nabízí katolická teoložka Gemma Simmonds: duchovní život je neustále se prohlubující integrace modlitby a činu (kontemplace a akce).¹³ Tomu přitakává i katolický teolog Philip Sheldrake, když hovoří o následování cesty Ježíše Krista. Evangelijní texty popisují vedle Ježíšova kontemplativního života i celou řadu jeho činů. Holistický přístup odráží lidskou potřebu po smyslu a naplnění v celém lidském životě, nejen v jeho základu nebo nadstavbě. A to i konkrétně, nejen abstraktně.

Typy spirituality podle Sheldraka: mnich, mystik, praktik a prorok

Duchovní život vypadá u různých lidí různě. Philip Sheldrake, vedoucí Institutu pro studium současné spirituality na Oblate School of Theology v Texasu, rozděluje typologii spirituality podle třech otázek.¹⁴ První se ptá na místo, kde probíhá duchovní život či proměna. Druhá se ptá, jak se to děje, a třetí otázka se zajímá o konečný smysl či dovršení, tedy o co jde. Sheldrake představuje teoretické typy a hned v úvodu upozorňuje, že uve-

11 Tamtéž, 7.

12 Opatrný, *Evangelizace a víra*, 31.

13 Gemma Simmonds, *Křesťanská spiritualita v dnešní době*, přednáška na konferenci ETF Inspirativní projevy spirituality v době krize institucí [online], [cit. 17.7.2020], dostupné z: <https://drive.google.com/drive/folders/1ufR1yqPovRwDdobo4OYYnxv-XwTShX86>.

14 Sheldrake, *Spirituality*, 15.

dené typy realitu spíše interpretují, než popisují. Může také docházet k volnému prolínání jednotlivých typů.

Asketicko-klášterní typ. Takovému typu jsou vlastní místa pro duchovní život jako pustina nebo klášter. Duchovní život jako cestu k duchovnímu růstu a morální dokonalosti praktikuje sebezapíráním, prostým životem a abstinencí od světských potěšení. Jeho smyslem je odloučení od materiální existence, které slouží i jako cesta k věčnému životu.

Mystický typ. Touží po nezprostředkované Boží přítomnosti, ke které se obvykle přibližuje skrze kontemplativní cvičení. Neodtrhuje se nutně od každodenního života, ale jeho život svědčí, že každý obyčejný den může dojít k setkání s tajemstvím. Bývá spojovaný s intuitivním poznáním Boha mimo rozumové úvahy a analýzy. Jeho konečným smyslem je duchovní osvětlení a spojení s hlubinou existence.

Aktivně-praktický typ. Jako hlavní kontext duchovní cesty za autentickým životem chápe každodenní aktivní život. Nemusí na cestě za duchovní pravdou nebo osvětlením vycházet z denního rytmu. Vše pro duchovní život je na dosah. Zdůrazňuje setkání s Bohem v denní rutině. Spiritualita tohoto typu je přístupná každému a není třeba askeze či rozšířených kontemplativních cvičení. Aktivně-praktický typ žije duchovní život v běžných zkušenostech, rutinách, aktivitách, včetně služby bližním.

Proféticko-kritický typ. Chápe svou úlohu v explicitním závazku k sociální proměně, sociální spravedlnosti. Jeho duchovní život se odehrává uprostřed společnosti, skrze ni a dovršuje se ve snaze o její proměnu.¹⁵

Typy spirituality podle McDaniela: země, nebesa, bohové a smrtelníci

V úvodu své knihy *Earth, Sky, Gods and Mortals* představuje teolog a filozof Jay McDaniel čtyři typy spirituality, které odpovídají jeho konceptu ekologické spirituality. Ty popisuje na příkladech z řad svých studentů a aktivitách, kterým se studenti ve svém volném čase věnují.

Spiritualita nebes. Studenti, kteří vystihují tento typ, se obvykle vzdělávají na matematicko-fyzikálních fakultách a ve volných chvílích čtou množství vědeckofantastické literatury. Baví se objevováním nových světů, které

15 Tamtéž, 15–16.

existují čistě ve sféře teorie, světů, které možná už existují nebo by existovat měly, ale které jsou každopádně odlišné od těch, které známe. Jejich bohatá fantazie živí jejich zvýšený sklon k radosti z čirých představ.¹⁶

Spiritualita země. Někteří studenti, obvykle z přírodovědných fakult, se drží více při zemi. Ve svém volném čase se raději než zkoumání teoretických horizontů věnují toulání po lese, hledání hmyzu pod ztrouchnivělými kládami nebo pozorování spletité krásy křídel vážky. Jejich spiritualita je vázaná na rostliny a zvířata, částečně tak představují i spiritualitu smrtelníků, tedy ne-lidských smrtelníků.

Spiritualita smrtelníků. Studenti humanitních a společenských věd jsou více zaměřeni na člověka. Svě volno nejraději tráví v kavárnách s přáteli, kde debatují o současném dění, nebo ve dvě ráno na kolejích sdílejí své naděje a sny. Spíše než toulky v lese preferují kontakt s lidskými smrtelníky.

Spiritualita bohů. Nakonec jsou tu studenti psychologie, literatury či teologie,¹⁷ kteří bývají ze své povahy introspektivní. Ve svém volném čase dávají přednost psaní poezie, která by vyjádřila jejich pocity a nálady vnitřního života, nebo zkoumají paralely mezi mytologiemi z celého světa a svými vlastními sny. Nacházejí smysl své existence ve vnitřních obrazech a archetypech.¹⁸

Většina lidí se v jednom z těchto typů spiritualit najde, tvrdí McDaniel. Někteří mohou mít tendence několika typů, jiní u sebe vnímají vyváženou inklinaci k zemi, nebesům, smrtelníkům i bohům. Přestože se dokážeme s některou z popisovaných spiritualit ztotožnit, může pro nás být nezvyklé chápat své preference trávení volného času jako specificky spirituální. McDaniel tvrdí, že církev totiž neučí chápat zdroje našich denních radostí jako specificky duchovní. Co je duchovního na vědeckofantastické literatuře, křídlech vážky, noční studentské party či psaní poezie?¹⁹

16 O spirituálním rozměru literárních světů a jejich působení na čtenáře publikuje v českém prostředí religionista Pavel Hošek, například *Evangelium podle Jaroslava Foglara* (2017).

17 McDaniel teologii ve výčtu univerzitních oborů nejmenuje, přesto si ho dovolím pro názornost tohoto typu doplnit.

18 Jay B. McDaniel, *Earth, Sky, Gods and Mortals: Developing an Ecological Spirituality*, Eugene: Wipf and Stock, 2009, 1.

19 Tamtéž, 2–3.

McDaniel dotahuje kruh holistického přístupu k spiritualitě, když přichází s tezí, že lidské profánní zájmy jsou ve skutečnosti aktivitami duchovního života. Psaní poezie otvírá kontakt se Slovem. Požitek z žánru vědecké fikce je jedním ze způsobů, jak objevovat božskou Inteligenci. Naslouchání druhé osobě sdílející své sny je jednou z cest, jak komunikovat s božským Snílkem. A radost ze spletnosti křídel vážky je jedním ze způsobů, jak sdílet božskou Radost.²⁰

Komparace obou typologií a důrazy McDanielovy spirituality

Zatímco Sheldrake se ve své typologii zaměřuje na explicitní úsilí o duchovní život, McDaniel chápe spiritualitu implicitně, tedy že je obsažena v lidském jednání bez nutnosti ji vyjadřovat tradičně náboženskými způsoby. Tato rozdílnost východisek obou konceptů spiritualit činí jakékoliv jejich srovnání obtížným. Přesto se však pokusím o jakýsi průnik se záměrem poukázat na specifika McDanielovy ekospirituality. V čem jsou si obě typologie podobné?

Sheldrakovu asketicko-klášternímu typu částečně odpovídá McDanielova spiritualita bohů. Povaha asketů a mnichů, skrytých před světem za zdmi klášterů, se podobá introspektivní povaze těch, kteří svou spiritualitu uspokojují ve skrytu svého vnitřního světa. Mystický typ pak s představitelem spirituality bohů sdílí svou touhu po spojení s hlubinou existence. Aktivně-praktický typ podobně jako představitel spirituality smrtelníků se nepotřebuje nikam vzdalovat – oba prožívají svou spiritualitu v běžných vztazích kolem sebe. I proféticko-kritický typ částečně sdílí své nastavení se spiritualitou smrtelníků – oba k svému duchovnímu životu potřebují druhé smrtelníky.

Můj pokus o průnik obou typologií ukazuje, že Sheldrakova typologie se prakticky nepřekrývá s dvěma ze čtyř McDanielových typů – se spiritualitou země a spiritualitou nebes – a jen částečně se překrývá se spiritualitou smrtelníků a spiritualitou bohů. McDaniel tak ve svém pojetí ekospirituality chápe spiritualitu v širším smyslu, nebo minimálně v smyslu jiném než Sheldrake. Ve svém implicitním přístupu McDaniel odkrývá duchovní rozměr fantazie a tvorby, který je vlastní představitelům spirituality nebes (fikční světy) i spirituality bohů (poezie), a duchovní rozměr vztahu ke

²⁰ Tamtéž, 2–3, 183–184.

stvoření, který aktivně rozvíjejí představitelé spirituality země i spirituality smrtelníků (vztah se stvořením).

Už jsem zmínil, že McDaniel chápe spiritualitu jako primární nastavení lidské osobnosti, které se projevuje v tom, jak rádi trávíme náš volný čas. Profánní činnosti, které bychom zdráhali spojovat se spiritualitou, jsou ve skutečnosti hluboce sakrální. Svou typologii záměrně přibližuje na příkladu studentů, kteří jsou ve společnosti specifickou skupinou – obvykle disponují dostatkem volného času a tak mají cestu pro prohlubování své spirituality otevřenou.

Ekologické spiritualitě je vlastní obraz globální vesnice, kde se v solidaritě setkává všechno obyvatelstvo Země, nejen člověk. Odmítá veškeré dualistické dělení na kategorie my-oni jako například věřící-nevěřící, spravedliví–nespravedliví, sexuálně čistí–nečistí, bohatí–chudí, ale i lidé–zbytek planety, duše–tělo. Ekologický pohled na svět je určován vztahovostí ke druhému. Jsme vnitřně i navenek propojeni s celým světem: se zemí, nebesy, bohy i smrtelníky.²¹

Ekologická spiritualita je pluralitní. Je, jak ji popisuje McDaniel, explicitně křesťanská, ale není exkluzivně křesťanská. V pluralitním světě nelze nikomu odejmout jeho autentickou spiritualitu. Ježíšova cesta je cestou, která nevylučuje jiné cesty. To neznamená, že by byla tolerantní ke všemu. Ale znamená to, že v našem světě je mnoho věcí, které zasluhují toleranci a úctu jako například dobro, které nacházíme v jiných náboženských systémech. Ježíšovu cestu McDaniel chápe jako radikální otevřenost dobru, pravdě a krásě, ať je najdeme kdekoli.²²

McFague: meditace nad Božím tělem

„Jedním z největších objevů postmoderní vědy je kontinuum mezi hmotou a energií“, uvádí Sallie McFague ve své knize *The Body of God*.²³ Toto nové východisko vyvrací tradiční hierarchický dualismus živého a neživého, těla a ducha, přírody a člověka. Lidská mysl i duch jsou kontinuem lidského těla. Naše tělo není nahraditelná skořápka, ale určuje, kým jsme. Nevlastníme těla, jsme těly. Když nás druzí milují, dotýkají se nás nebo se

21 Tamtéž, 26–27.

22 Tamtéž, 8–9.

23 Sallie Mc Fague, *The Body of God: An Ecological Theology*, Minneapolis: Fortress, 1993, 16.

o nás starají, když nás druzí utlačují, ničí nebo zabíjejí, komunikují tak s celým člověkem.

Celá století lidských úvah o životě po smrti způsobila odstup, nedůvěru až nenávisť vůči tělu. Do společnosti vsáknutý dualismus stojí za centrální krizí naší doby (ekologickou krizí). Nejsme schopni milovat tělo Země. Cesta z krize vede skrze změnu hodnot a řešení se zdá být teologické – lidstvo nevyjde z krize, dokud nezmění svůj vztah k tělu. Problematika těla – a to nejenom lidského či zvířecího, ale těla ve smyslu hmoty – je pro ekologickou teologii zásadní a výchozí.

Koncept Země jako Božího těla staví ekologická a feministická teoložka McFague na předpokladech teologických, feministických i ekologických. Teologickým předpokladem je charakteristika křesťanství jako náboženství vtělení. McFague připomíná Janův prolog: „Slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi“.²⁴ Feminismus se svým specifickým vztahem k vtělení²⁵ přispívá do debaty o tělu svými důrazy na posvátnost tělesného a přijetí vlastní tělesnosti. McFague staví svůj koncept i na ekologickém předpokladu, že planeta je živý organismus, je naším domovem a zdrojem obživy. Tato východiska tak společně vedou k jádru ekospirituality Sallie McFague, kterým je vztah k tělu a které rozvíjí v obrazu Božího těla.

McFague chápe obraz Božího těla jako meditaci, která otvírá cestu k nové perspektivě.²⁶ Neuvádí jakýsi nový teologický koncept stvoření. Když Mojžíš prosí Hospodina, aby mu ukázal svou slávu, Hospodin vyslyší jeho prosbu a ukáže Mojžíšovi svá záda.²⁷ Příběh o Hospodinových zádech překvapivě stírá ostré kontrasty těla a ducha, lidského a božího, svatého a profánního a ukazuje, jak překvapivě vtělený dokáže Bůh být. Mefaora světa jako Božího těla umožňuje vnímat Boží blízkost v tělesném světě, pozorovat nevšední ve všednosti, vnímat Boží slávu vtělenou v jeho stvoření.²⁸

McFague zdůrazňuje, že obraz světa jako Božího těla není popisem, ale pouze vhodnou metaforou, která budí pozornost a vyzdvihuje fyzické, nízké, všední, zranitelné, viditelné, jiné, nuzné – resp. všechny aspekty

24 Tamtéž, 14.

25 Západní svět má svou pochmurnou minulost programového ztotožňování žen s „nízkým“ tělem a mužů s „vysokým“ rozumem a duchem.

26 McFague, *The Body of God*, 131–133.

27 Ex 33,18–23.

28 Podobně zdůrazňuje i chasidismus (Šechína – svatá Boží přítomnost rozesetá po Zemi; Iz 6,3b „Jeho sláva naplňuje všechnu zemi!“ překlad *Bible 21*).

těla. Vyrovnává se tak s možnými výhradami těch, kteří by za obrazem Božího těla viděli idolatrii nebo panteismus. Svět není identifikovatelný nebo zaměnitelný s Bohem, a přece je místem, kde je Bůh přítomný. I Písmo popisuje Boha řadou tělesných obrazů jako mraky, vítr, bouře, voda, porodní bába, matka, král, či pastýř. Všechno může být metaforou pro Boha, protože žádná věc není Bůh.²⁹

Závěr

Představil jsem spiritualitu jako život nesený Duchem, který materiální svět nevyklučuje ani nesnižuje, ale plně integruje. Tradiční představa duchovního života se vlivem novoplatonského dualismu vzdálila od fyzického světa a zúžila se na svět nemateriální. Dochází tak k absurdnímu dělení na lidi „duchovní“ a „neduchovní“ mj. podle toho, jak má kdo blízko k nemateriálnímu a daleko k materiálnímu. Zjednodušeně řečeno: všechno je duchovní – tvrdí zastánci holistického přístupu k spiritualitě, který zdůrazňuje integraci všech aspektů života.

Popsal jsem současný vzrůstající trend ekologické spirituality, jak jej prezentuje Jay B. McDaniel a Sallie McFague. McDaniel rozvádí tezi, že profánní zájmy jsou ve skutečnosti aktivitami duchovního života. Jeho zdůraznění potřeby nového pochopení profánnosti ve vztahu k spiritualitě dále rozvíjí ve svém díle McFague. Ta pomocí metafory Božího těla ukazuje spiritualitu, která hledá cestu k Bohu ve vztahu k tělu a světu, a která nabízí příležitost vnímat Boží blízkost v tělesném světě.

Při srovnání klasické Sheldrakovy typologie spirituality a McDanielovy typologie ekospirituality vyvstaly často opomíjené duchovní rozměry kreativity a vztahu ke stvoření. Budoucí reflexe těchto rovin duchovního života může přinést nové příležitosti rozvíjení spirituality duchovních společenství. Prostupuje-li spiritualita celým životem, chceme duchovně žít i skrze vztah k profánnímu a tělesnému.

Jan Andrýsek

Rooseveltova 47

160 00 Praha 6

h.andrysek@gmail.com

²⁹ McFague, *The Body of God*, 134–135.